

REALITĂȚI ROMÂNEȘTI REFLECTATE ÎN ARHIVA DIRECȚIEI ȘCOLARE ORADEA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

REMUS CĂMPEANU

Problema școlilor românești din zonele vestice ale Transilvaniei nu a beneficiat încă de o abordare istorică corespunzătoare. Istoricii români care au elaborat sinteze dedicate învățământului românesc s-au preocupat prea puțin în analizele lor de aceste ținuturi, incluse într-o sferă administrativă diferită. Datorită acestui motiv, rolul important pe care îl joacă Direcția școlară Oradea în coordonarea școlilor românești din zonă, în plină epocă reformistă, nu a fost pus încă în lumină. Puțini istorici, în special cei bănățeni, au abordat subiectul, însă numai prin prisma intereselor școlilor românești din Banat, fără a lărgi analiza la celelalte școli românești supuse autorității Districtului școlar Oradea. Chiar istoricii preocupați de evoluția învățământului orădean, referindu-se la școlile românești din zonă, au omis să analizeze raporturile acestora cu Direcția școlară Oradea și a-dâncile implicații ale acestui important for administrativ în procesul evoluției învățământului românesc. Cu toate că în Oradea, în prima jumătate a secolului nostru, pe baza unor tradiții de cercetare a istoriei confesionale, s-a format un grup puternic de cercetători ai arhivelor și buni specialiști în depistarea și publicarea documentelor, ei nu au sesizat rolul Direcției școlare Oradea în devenirea spirituală a românilor din zonă, concentrându-se doar în abordarea problemelor de istorie a bisericii ortodoxe sau unite din zonă sau elaborând eventual câte o monografie școlară. Prin forța împrejurărilor, Oradea fiind supusă, după cum prea

bine se știe autorității administrative a Consiliului locumtenențial de la Buda, istoriografia maghiară, prin unii reprezentanți ai ei, a analizat activitatea Direcției școlare Oradea, însă fără a insista, bineînțeles, asupra rolului acesteia în dezvoltarea școlilor românești. În ultimii ani, cercetările privind importanța activității Direcției școlare Oradea au fost sporadice, studiile publicate, în unele reviste de specialitate cu tiraj restrâns, fiind departe de a epuiza gama largă a aspectelor istorice — legate de învățământul românesc — pe care le conține bogata arhivă a acestei importante instituții școlare. În acest fel, în mod cu totul surprinzător, Direcția școlară Oradea continuă să rămână o sursă inedită de documente numeroase și de mare valoare pentru istoria învățământului românesc, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Partea mai valoroasă și mai puțin cercetată a arhivei Direcției școlare conține documentele de secol XVIII, așa încât necesitatea studierii lor se impune, cu atât mai mult, cu cât istoria învățământului românesc din Transilvania, în secolul al XVIII-lea, rămâne încă presărată cu destul de numeroase aspecte confuze.

Structura administrativă riguroasă, modernă, dea dreptul birocratică (în sensul bun al termenului) a Direcției școlare a exercitat o influență deosebită asupra școlilor românești din zona Oradiei. Beneficiind și de sprijinul mai mult sau mai puțin direct al episcopiei unite de Oradea, o episcopie în ascensiune spre sfâr-

șitul secolului al XVIII-lea, înregistrată cu domenii bogate, școlile românești din vestul Transilvaniei, supuse unei administrații diferite, ajung treptat să rivalizeze cu mai vechile centre de cultură frecventate de tinerii români, cum ar fi Blajul, Clujul, Sibiul, Brașovul sau mai noul gimnaziu al Năsăudului. Iată încă un motiv pentru care arhiva Direcției școlare Oradea pare a fi atât de valoroasă, în contextul evoluției culturale a românilor ardeleni. În Transilvania administrată de guvernii, unde reglementările binecunoscutei „Ratio educationis” nu extinseseră sistemul direcțiilor școlare, nu se va reuși o coordonare a învățământului la nivelul ținuturilor vestice. Dacă în ceea ce privește gimnaziile și colegiile situația este comparabilă, în sfera școlilor primare românești, fostul principat se adaptează mai greu cerințelor reformismului. Cu toate că existau binecunoscuții directori școlari care coordonau activitatea școlilor confessionale, (pe cei ortodocși și greco-catolici, istoriografia românească i-a analizat în detaliu) și cu toate că numărul școlilor elementare (triviale) crește mult în perioada discutată, rețeaua școlilor primare nu este îndrumată cu rapiditatea și flexibilitatea cu care este îndrumată rețeaua școlară din vestul Transilvaniei. În zona Direcției școlare Oradea, promptitudinea cu care sunt preluate și aplicate programele școlare și instrucțiunile cu caracter reformist emise la nivel imperial este apreciabilă.

Materialele arhivei Direcției școlare Oradea ne permit să urmărim pas cu pas evoluția școlilor românești, așa cum a fost dirijată ea în epoca reformistă. Documentele sunt cu atât mai valoroase cu cât ele păstrează încă evidența arhivistă inițială, de o mare rigurozitate. Chiar în „Ratio educationis” era prevăzută numirea unor funcționari scribi, plătiți anual din fondul central al Casei de studii. Acești funcționari (actuarul și cancelaristul) vor fi persoanele care se vor ocupa de inventarierea și ordonarea documentelor, pe baza unui număr de inventar și a unui scurt rezumat al conținutului care vor fi consemnate și în protocolul documentelor referitoare la o anumită categorie de școli. În cea mai mare parte a lor, documentele de secol XVIII pot fi depis-

tate în aceste volume de protocoale care se împart în două categorii distincte: protocoale referitoare la gimnaziu (așa-numitele școli latine) și protocoalele referitoare la școlile primare (așa-numitele școli naționale). Pentru secolul al XVIII-lea, în afara acestor protocoale, s-au mai păstrat un registru de evidență a actelor școlare precum și un index al acestora. Remarcabil este, de asemenea, sistemul de arhivare al unora dintre volumele de documente în cauză, sistem adoptat în epocă, ce utiliza cote constituite din grupaje de câte trei litere.

Parcursul documentelor referitoare la ultima parte a secolului al XVIII-lea permite formularea unor interesante constatări. În primul rând, pare surprinzătoare într-o oarecare măsură, preocuparea Direcției școlare Oradea pentru școlile ortodoxe din zonă, arhicunoscut fiind faptul că Curtea imperială era intens angrenată în sprijinirea ofensivei catolice, inițiată cu un secol în urmă și cultivată cu perseverență. Desigur, această grijă a Direcției școlare Oradea pentru școlile ortodoxe este justificată parțial prin argumentele presiunii puternice comunități grecești și românești din cetate, precum și prin cele ale insistenței episcopiei ortodoxe a Aradului de a ocroti ortodoxismul din Bihor și de a-l introduce sub pavăza privilegiilor ilirice. Nu putem omite nici faptul că prin atenția acordată școlilor ortodoxe, Direcția școlară Oradea a încercat să dezamorseze puternicele conflicte religioase din cetate și din teritoriile învecinate, conflicte care atinseseră cote de-a dreptul dramatice în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. E posibil ca activitatea Direcției școlare Oradea să se fi înscris în sfera largă a politicii confessionale promovate de imperiu, politică concretizată prin acordarea unor concesiuni substanțiale românilor ardeleni. De altfel, înființarea Direcției școlare Oradea, cu politica ei echilibrată, și întemeierea episcopiei greco-catolice de Oradea, au fost obiective abile ale strategiei imperiale, prin care tensiunile generate de conflictul ortodoxie-catolicism, au fost în mare măsură reduse spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. Aplanarea neînțelegerilor confessionale se datorează într-o însemnată măsură și inspectorilor șco-

lari ai Direcției școlare Oradea, dintre care unii, (Jakob Werner, de exemplu), au desfășurat o activitate admirabilă în direcția promovării calitative a învățământului românesc, indiferent de apartenența sa confesională.

Integrarea școlilor ortodoxe în politica reformistă se reflectă în conținutul documentelor păstrate. Astfel, Direcția școlară solicită des informații despre starea școlilor ortodoxe, le determină să încheie contracte de reparații și întreținere, încearcă o plată sistematică a salariilor, fixează chiar anumite prime pentru învățătorii cu activitate deosebită, urmărește respectarea regulamentului școlilor ortodoxe, se îngrijește de distribuirea manualelor și a catehismelor românești, organizează cu regularitate inspecții, evită desființarea școlilor ortodoxe din unele zone ale Oradiei (deși episcopia catolică cerea cu insistență aceasta), ba mai mult, înființează unele școli noi, la cererea comunității ortodoxe (cazul Velenției de exemplu), îmbunătățește permanent și din proprie inițiativă regulamentul școlilor ortodoxe, etc. Datorită activității de coordonare desfășurată de Direcția școlară Oradea, se uniformizează nivelul școlilor ortodoxe, în sensul că școlile din Bihor, Satu-Mare, Maramureș și alte zone neglijate pe parcursul secolului al XVIII-lea, vor atinge parametrii școlilor ortodoxe din Banat, de mare tradiție, care s-au dezvoltat sub ocrotirea privilegiilor ilirice. Actele aflate în arhiva Direcției școlare Oradea contrazic în mare măsură unele teze ale istoriografiei ortodoxe care susțin că reformismul austriac nu numai că ar fi neglijat cu bună știință școlile ortodoxe ci ar fi promovat de-a dreptul o politică contrară intereselor acestora. Așa cum, cu claritate, documentele o dovedesc, în zona Oradiei și în ținuturile de sub administrarea Direcției școlare, o asemenea atitudine ostilă nu a fost încurajată, reforma școlară depășind barierele confesionale. Este și meritul Direcției școlare Oradea, faptul că cetatea populată de un adevărat amalgam de etnii și confesiuni, pășește pragul secolului al XIX-lea într-o stare de relativ calm și

echilibru, după aproape un secol de confruntări religioase, ce păreau de nesoluționat.

În ceea ce privește școlile greco-catolice, așa cum este firesc, Direcția școlară Oradea va face, în general, aceleași eforturi pentru dezvoltarea lor ca și în cazul școlilor ortodoxe. În acest sens, va încheia cu școlile contracte de reparații și întreținere, va urmări desfășurarea cursurilor, va solicita conscripția copiilor (probabil pentru a stabili numărul de învățători necesari, salariile acestora și ajutoarele materiale), va evita degradarea clădirilor școlare (în special a celor urbane), va verifica activitatea pedagogilor și a învățătorilor, va obliga comunitățile greco-catolice să contribuie la întreținerea școlilor, va solicita respectarea riguroasă a contractelor, va stabili un sistem fix de salarii pentru învățători, va sistematiza aprovizionarea cu manuale românești, va asigura echilibrul rețelei de școli greco-catolice, va reuși evitarea conflictelor cu școlile ortodoxe, va înregistra și înainta forurilor superioare petițiile școlare, va restaura unele școli care își încetaseră activitatea, va construi școli noi, nu numai în Oradea ci și în Timiș, Arad, Baia-Mare, va stabili competențele învățătorilor, etc. Se pare că, nu numai în aparență, Direcția școlară Oradea trata în mod egal, fără părtinire, școlile confesionale, indiferent dacă erau ortodoxe sau greco-catolice.

Desigur, arhiva Direcție școlare Oradea conține mult mai multe date prețioase despre trecutul și cultura românilor din vestul Transilvaniei : diverse situații, cataloage ale elevilor, matricole școlare, informații despre unii profesori sau învățători, rapoarte, etc. Există chiar un mare număr de acte de epocă, netrecute în registrele de evidență. Documentele nu rămân simple surse de informații despre trecutul învățământului românesc din zonă. Multe din ele, datorită felului în care au fost concepute, păstrează încă vie mentalitatea epocii, cu frământările, bucuriile și mai ales cu lipsurile ei. Rămâne ca cercetările viitoare să pună în lumină, cu mai multă insistență, această bogată și valoroasă sursă de documente istorice

(Résumé)

Le présent exposé signale, en réalité, l'existence d'un fonds très important pour l'histoire des écoles roumaines de Transylvanie, à savoir, le fonds des archives du département scolaire d'Oradea qui se trouve à la filiale de Cluj des archives d'Etat. Cette riche source documentaire n'a pas encore été mise en valeur par les spécialistes préoccupés par le sujet de l'histoire de l'enseignement.

De l'analyse sommaire de la structure de ce fond ressort le rôle tout particulier du dé-

partement scolaire d'Oradea dans la coordination des écoles roumaines, orthodoxes ou gréco-catholiques de cette zone géographique, ravivées par l'appui substantiel de l'institution sus-nommée. Par son activité intense, le département scolaire d'Oradea a dépassé d'une manière constructive ses attributions, contribuant ainsi à atténuer les conflits interconfessionnels qui avaient convulsé les communautés roumaines du nord-ouest de la Transylvanie.